

Μιχαήλ Β. Γαλενιανού

Δρος Θεολογίας

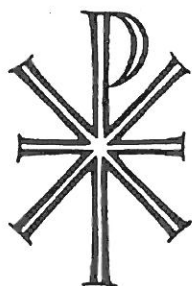
Ἡ σύγκριση καθηκόντων σὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ

Ἀνάτυπον

ἀπὸ τό περιοδικό «Κοινωνία»

(τεῦχος 1/2006)

τῆς Πανελληνίου Ἐνώσεως Θεολόγων

ΑΘΗΝΑ 2006

Ἡ σύγκρουση καθηκόντων στή χριστιανική ἠθική

Μιχαήλ Β. Γαλενιανού

Δρος Θεολογίας

Ενα από τά πιό ἀκανθώδη προβλήματα στό χῶρο τῆς Ἠθικῆς εἶναι ἡ περίφημη «σύγκρουση καθηκόντων», πού προκύπτει ὅταν προβάλλονται ταυτόχρονα δύο καθήκοντα πρὸς ἐκτέλεση καί ἡ ἐκτέλεση τοῦ ἑνός συνεπάγεται τήν ἀθέτηση τοῦ ἄλλου.¹ Πρὸς καθορισμό τοῦ πρακτέου σέ κάθε εἰδική περίπτωση σύγκρουσης καθηκόντων ἀναπτύχθηκε κατὰ τοὺς Μέσους Χρόνους ἡ «περιπτωσιολογία» ὡς ἰδιαίτερος μάλιστα ἐπιστημονικός κλάδος μέ τό ὄνομα *Casuistica*.² Παρά ὁμως τίς καλές προθέσεις τῶν δημιουργῶν τῆς ἡ περιπτωσιολογία, πέρα ἀπό τό γεγονός ὅτι ὑποτάσσει τόν ἄνθρωπο σέ ἕνα δαιδαλώδες πλέγμα ἀπρόσωπων ἠθικῶν κανόνων,³ ἔχει τό σοβαρό μειονέκτημα ὅτι δέν μπορεῖ νά προβλέψει μέ ἀκρίβεια ὅλους τοὺς ἀστάθμητους παράγοντες, πού ἐνδέχεται νά ἐμπλέκονται σέ μία σύγκρουση καθηκόντων, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν πετυχαίνει τελικά σέ ἱκανοποιητικό βαθμό τό στόχο τῆς.

Γιά τό λόγο αὐτό οἱ ἠθικολόγοι καταλήγουν σέ γενικούς μόνο κανόνες περὶ τῆς σύγκρουσης τῶν καθηκόντων, τοὺς ἐξῆς δύο: α) Ὅταν τά συγκρουόμενα καθήκοντα εἶναι τῆς ἴδιας ἔκτασης ἀλλά διαφορετικῆς ἀξίας πρέπει νά προτιμᾶται αὐτό πού ἐνέχει τή μεγαλύτερη ἀξία. Ἡ ζωή γιά παράδειγμα εἶναι προτιμητέα τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. β) Ὅταν τά συγκρουόμενα καθήκοντα εἶναι τῆς ἴδιας ἀξίας ἀλλά διαφορετικῆς ἔκτασης πρέπει νά προτιμᾶται τό εὐρύτερο. Προτιμητέα δηλαδή ἡ οἰκογένεια τοῦ ἀτόμου, ἡ πατρίδα τῆς οἰκογένειας. Ἡ ὀρθή ἐφαρμογή τῶν δύο αὐτῶν κανόνων ἐπαφίεται στή φρόνηση καί τήν εὐσυνειδησία τοῦ ἐνεργοῦντος ὑποκειμένου.⁴

Ἡ λύση αὐτή, ἐναρμονίζοντας τήν ὑπαρξή γενικῶν ἠθικῶν ἀρχῶν μέ τήν εὐθύνη τοῦ προσώπου πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν ἠθικῶν διλημμάτων πού τοῦ παρουσιάζονται, προβάλλει ὡς ἡ ἰδανικότερη γιά τή Χριστιανική Ἠθική. Συνάδει ἄλλωστε μέ τό Κανονικό Δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου γιά κάθε σχεδόν περίσταση ἔχουν θεσπισθεῖ συγκεκριμένοι κανόνες, ἀλλά παρέχεται καί ἡ δυνατότητα στόν πνευματικό καί γενικότερα στήν Ἐκκλησία, ἀφοῦ σταθ-

μίσει όλες τις παραμέτρους, να κρίνει αν πρέπει να τηρήσει με ακρίβεια τους κανόνες ή να προβεί στην εφαρμογή του μέτρου της οικονομίας, για να διευθετήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το ζήτημα που καλείται να αντιμετωπίσει.

Διαφωνία ωστόσο υπάρχει μεταξύ των ηθικολόγων για το αν η σύγκρουση καθηκόντων, ιδιαίτερα με αναφορά στη Χριστιανική Ηθική, είναι αντικειμενική ή υποκειμενική, αν υφίσταται δηλαδή πραγματικά ή οφείλεται στην αδυναμία του ανθρώπου να διακρίνει κάθε φορά ποιό είναι το καθήκον του. Κατά μία έκδοχή πραγματική σύγκρουση καθηκόντων προκύπτει, όταν τα αντιμαχόμενα καθήκοντα πηγάζουν από διαφορετικούς νόμους, σέ ένα όμως και μόνο νόμο και μάλιστα στο φυσικό και έμφυτο ηθικό νόμο, που έχει θεία προέλευση, είναι αδύνατη.⁵ Αν ήταν δυνατή, τούτο θά σήμαινε ότι ο Θεός μερικές φορές απαιτεί ταυτόχρονα την εκτέλεση δύο αντίθετων μεταξύ τους καθηκόντων, πράγμα άτοπο.⁶ Κατ' άλλη έκδοχή η σύγκρουση καθηκόντων είναι αντικειμενική.⁷ Προς επίρρωση αυτού παρατίθενται μεταξύ άλλων όρισμένα παραδείγματα από την Αγία Γραφή, όπως η θυσία του Αβραάμ,⁸ το τρίλημμα του Δαβίδ στο Β' Βασ. 24,13, το δίλημμα του Ίεφθάε να διατηρήσει ζωντανή τη μοναχοκόρη του ή να τη θυσιάσει σύμφωνα με προγενέστερη υπόσχεσή του στο Θεό,⁹ το «άφες τους νεκρούς θάψαι τους έαυτών νεκρούς»,¹⁰ ή ευχή του Αποστόλου Παύλου να είναι ανάθεμα «από του Χριστού υπέρ των αδελφών αυτού των συγγενών κατά σάρκα»,¹¹ το «πειθαρχείν δεΐ Θεῷ μάλλον ἢ ανθρώποις»¹² κ.ά.¹³

Τό τελευταίο παράδειγμα βέβαια εκ πρώτης όψεως φαίνεται να δικαιώνει την πρώτη έκδοχή, καθότι η σύγκρουση είναι μεταξύ καθηκόντων διαφορετικής προέλευσης. Από τη μιά προβάλλει τό καθήκον της υπακοής στις αρχές, που παραπέμπει στους ανθρώπινους νόμους, και από την άλλη τό καθήκον της υπακοής στο Θεό, που παραπέμπει στο θείο νόμο. Τά πράγματα όμως περιπλέκονται, αν αναλογιστεί κανείς ότι η υπακοή στις αρχές υπαγορεύεται ρητά και από την ίδια την Καινή Διαθήκη, κυρίως στο Ρωμ. 13,1 έξ.¹⁴ Κατά συνέπεια η σύγκρουση που υποδηλώνεται στο Πράξ. 5,29 είναι έτσι κι αλλιώς πραγματική, ανεξάρτητα από τό ότι σέ τελευταία ανάλυση ένα είναι τό εκτελεστέο καθήκον. Έχουν δίκιο ασφαλώς οι υποστηρικτές της πρώτης έκδοχης ότι ο θεϊος νόμος δέν μπορεί να περιλαμβάνει αντίθετα μεταξύ τους καθήκοντα, αυτό όμως δέν σημαίνει ότι η σύγκρουση καθηκόντων είναι αδύνατη, γιατί η παρουσία της δέν οφείλεται σέ κάποιο «κατασκευαστικό» λάθος του θείου νόμου αλλά σέ άλλους παράγοντες.¹⁵

Κατά μία πολύ εύστοχη παρατήρηση δυνατή δέν είναι μόνο η σύγκρουση δύο καθηκόντων, αλλά και η αντίθεση των αναφορών ενός και του ίδιου

καθήκοντος.¹⁶ Στήν περίπτωση αὐτή φαίνεται ἀκόμα πιό καθαρά ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς σύγκρουσης καθηκόντων. Ἐάν ὑποθέσουμε γιά παράδειγμα ὅτι μετά ἀπό κάποιο ναυάγιο δύο μικρά ἀδέλφια κινδυνεύουν ἄμεσα νά πνιγῶν καί ὅτι ὁ γονιός πού τά συνοδεύει ἔχει ἐκ τῶν πραγμάτων τή δυνατότητα νά σώσει μόνο τό ἓνα. Τό νά μήν κάνει τίποτα δέν εἶναι φυσικά ἀποδεκτή λύση, γιατί ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τό χρέος του νά προστατεύει τήν ζωή τῶν παιδιῶν του ἀπό κάθε κίνδυνο. Ἀπό τήν ἄλλη πάλι ἡ ἐκπλήρωση τοῦ χρέους αὐτοῦ πρὸς τό ἓνα παιδί συνεπάγεται ἀναγκαστικά τήν ἀθέτηση τοῦ ἴδιου χρέους πρὸς τό ἄλλο παιδί. Ἡ τραγική θέση τοῦ γονιοῦ νά ἐπιλέξει (καί μάλιστα μέσα σέ ἐλάχιστο χρόνο) ποιοῦ παιδί θά σώσει καί ποιοῦ θά ἀφήσει νά πνιγεῖ καταδεικνύει ὅτι ἡ σύγκρουση καθηκόντων ἐδῶ εἶναι ἀναμφίβολα πραγματική καί ἐπιπλέον ἐξαιρετικά δυσεπίλυτη.

Παρόμοια εἶναι ἡ περίπτωση νεογέννητων σιαμαίων πού μοιράζονται ἓνα ζωτικό ὄργανο καί φυσιολογικά ἔχουν ἐλάχιστο χρόνο ζωῆς. Σέ τέτοιες περιστάσεις ὁ γιατρός ἢ ἡ ομάδα γιατρῶν, ἂν κρίνει ὅτι ὑπάρχουν πιθανότητες ἐπιτυχίας, ἐπιλέγει νά προβεῖ σέ διαχωρισμό τῶν σιαμαίων μέ τήν ἐλπίδα νά ἐπιβιώσει τουλάχιστον τό ἓνα, ἀφοῦ ἡ ἐπιβίωση καί τῶν δύο εἶναι ἀδύνατη. Αὐτό βέβαια συνεπάγεται τό θάνατο τοῦ ἑνός μιά ὥρα ἀρχύτερα. Ἡ μόνη ἐπιλογή τῶν γιατρῶν, γιά νά σώσουν τό ἓνα, εἶναι νά σκοτώσουν τό ἄλλο. Ἡ πραγματικότητα ἐπομένως τῆς σύγκρουσης καθηκόντων εἶναι κι ἐδῶ προφανής. Τό καθῆκον τῆς προάσπισης τῆς ζωῆς συγκρούεται μέ τό καθῆκον τῆς μή ἀφαίρεσης τῆς ζωῆς! Ἐπ' αὐτές τίς συνθήκες πάντως ἡ παράβαση τῆς ἐντολῆς «οὐ φονεύσεις» φαίνεται νά ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο κακό. Ἀνάλογες περιπτώσεις τέτοιας σύγκρουσης καθηκόντων εἶναι ὁ «ἐν ἀμύνη φόνος»¹⁷ καί κατ' ἐπέκταση ὁ ἀμυντικός πόλεμος.¹⁸

Μπορεῖ λοιπόν ὁ ἠθικός νόμος νά μήν περιέχει κάτι τό ἐξ ὀρισμοῦ ἀντιφατικό, στή ζωή ὡστόσο τά πράγματα ἔρχονται πολλές φορές ἔτσι, ὥστε ἡ ταυτόχρονη ἐκτέλεση δύο ἢ περισσοτέρων καθηκόντων, πού ἀπορρέουν ἀπό τόν ἠθικό νόμο, νά μήν εἶναι ἐφικτή. Τότε προκύπτει ἡ σύγκρουση καθηκόντων, ἡ ὁποία, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πόσο εὐκόλα ἢ ὄχι μπορεῖ νά ἀντιμετωπισθεῖ, εἶναι ἀντικειμενική, γιατί τά μή ἐκτελέσιμα τελικά καθήκοντα δέν παύουν γενικά νά εἶναι ἔγκυρα, δέν καταργοῦνται, ἀπλά ἀναστέλλονται γιά λόγους «ἀνωτέρας βίας».¹⁹ Ἐκεῖνος πάντως πού βρῖσκεται μπροστά σέ μία σύγκρουση καθηκόντων, ἐφόσον ἐπιλέγει νά ἐκτελέσει τό ὑπέρτερο καθῆκον καί ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ ταυτόχρονη ἐκτέλεση τῶν ἀντιτιθέμενων καθηκόντων δέν εἶναι δυνατή, δέν φέρει εὐθύνη γιά τήν παράλειψη τοῦ ὑποδεέστερου καθήκοντος.²⁰

Παραπομπές

1. Π. Δημητροπούλου, *Καθῆκον*, ἐν *ΘΗΕ* 7 (1965) 162. Κλασσικό παράδειγμα σύγκρουσης καθηκόντων θεωρείται τὸ δράμα τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλῆ, ὅπου τὸ καθῆκον τῆς ὑπακοῆς στὰ διατάγματα τῶν ἀρχῶν συγκρούεται μὲ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸ νεκρὸ ἀδελφὸ καὶ τὸ θρησκευτικὸ καθῆκον τῆς ταφῆς του.
2. Θ. Βορέα, *Ἠθική* (ἐν «Ἀκαδημεικά», τόμ.4), ἐν Ἀθήναις 1957, σ.182.
3. Σέ ἀντίθεση μὲ τὴν κανονιστικὴ ἠθικὴ τῆς περιπτωσιολογίας ἔρχεται ἡ «περιπτωτικὴ ἠθικὴ», ἡ ὁποία τονίζει τὸ προσωπικὸ στοιχείο, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἠθικὴ ὑπευθυνότητα τοῦ ἀτόμου. (Βλ. σχετικά J. Fletcher, *Situation Ethics. The New Morality, Philadelphia* 1966). Ὡστόσο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γ. Μαντζαρίδης, ἐπειδὴ ἡ περιπτωτικὴ ἠθικὴ δέν προέκυψε ἀπὸ τὴ βίωση τοῦ γνήσιου εὐαγγελικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ ἐμφανίστηκε ὡς ὀψιμος καρπὸς τῆς σύγχρονης ἐκκοσμικευμένης θεολογίας, ἔφτασε ὡς τὴν ἀπόλυτη σχεδὸν κατάλυση κάθε ἠθικῆς ἀρχῆς (*Χριστιανικὴ Ἠθική*, Θεσσαλονίκη 1955⁴, σ. 131). Κατὰ τὸν Κ. Παπαπέτρου πάντως ἡ παραδοχὴ μιᾶς «Ἠθικῆς τῆς καταστάσεως», ὅπως προτιμᾷ νὰ ἀποδίδει τὸν ὄρο «Situationsethik» πρὸς σαφέστερη διάκρισή της ἀπὸ τὴν περιπτωσιολογία, δέν σημαίνει κατ' ἀνάγκη τὴν ἀπόρριψη γενικῶν ἀρχῶν ἠθικῆς. (*Ἡ ἰδιότητα ὡς πρόβλημα ὄντολογικῆς ἠθικῆς*, Ἀθήναι 1973, σ. 42 ἐξ.).
4. Χ. Ἀνδρούτσου, *Σύστημα Ἠθικῆς*, Θεσσαλονίκη 1964², σ. 132. Θ. Βορέα, ὅπ.π., σ. 182. Π. Δημητροπούλου, *Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ Ἠθική*, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 109-110.
5. Νεκταρίου Κεφαλᾶ (Μητροπολίτου Πενταπόλεως), *Χριστιανικὴ Ἠθική*, ἔκδ. Ν. Παναγόπουλος, Ἀθήναι 1992, σ. 80-81.
6. Β. Häring, *Das Gesetz Christi. Moraltheologie*, τόμ. 3, Freiburg im Breisgau 1966³, σ. 173.
7. Ἐπισημαίνεται πάντως ὅτι ὑπάρχουν καὶ ψευδεῖς συγκρούσεις, οἱ ὁποῖες στηρίζονται σὲ προλήψεις, ἀνίερους εἰσχές κ.ἄ. καὶ πρέπει νὰ διακρίνονται ἀπὸ τὴ σύγκρουση καθηκόντων. (Βλ. Χ. Ἀνδρούτσου, ὅπ.π., σ. 132).
8. *Γέν.* 22,1 ἐξ. 9. *Κριτ.* 11,29 ἐξ. 10. *Ματθ.* 8,22.
11. *Ρωμ.* 9,3. 12. *Πράξ.* 5,29.
13. Χ. Ἀνδρούτσου, ὅπ.π., σ. 133. Ὁ Ἀνδρούτσος θεωρεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς ὑποκειμενικότητας τῆς σύγκρουσης καθηκόντων κακῶς ἐπικαλοῦνται τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δέν δοκίμασε ποτέ σύγκρουση καθηκόντων, γιατί ὡς ἀναμάρτητος κατὰ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἦταν ἀπαλλαγμένος ἀπὸ μία τέτοια σύγκρουση (ὅπ.π.). Ὡστόσο ἡ σύ-

γκρουση καθηκόντων δέν φαίνεται νά συνδέεται πάντα μέ τήν ἁμαρτωλότητα τοῦ ἀνθρώπου πού βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ μία τέτοια κατάσταση. Γιά παράδειγμα στό *Ρωμ.* 9,3, πού ἐπικαλεῖται ὁ Ἄνδρουτσος, τό πρόβλημα δέν εἶναι ἡ ἁμαρτωλότητα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀλλά ἡ ἀπιστία τῶν Ἰσραηλιτῶν. Ἄν λοιπόν ὑπάρχει ἐκεῖ σύγκρουση, τότε σύγκρουση καθηκόντων γιά τόν Ἰησοῦ Χριστό ὡς ἄνθρωπο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τό «οὐχ ὡς ἐγώ θέλω ἀλλ' ὡς σύ» (*Ματθ.* 26,39), ὅπου ἀπό τή μιὰ ὑπάρχει ἡ φυσική ἀποστροφή τῆς ἀνθρώπινης φύσης πρὸς τό θάνατο ἀλλά καί πρὸς τήν ἄδικη τιμωρία (ἀφοῦ ὁ Χριστός θά σταυρωνόταν ὡς κακοῦργος, ἐνῶ ἦταν ἀναμάρτητος) καί ἀπό τήν ἄλλη ὑπάρχει τό ὑπέρτερο καθῆκον τῆς ὑπακοῆς στό θεῖο θέλημα γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου γένους, τό ὁποῖο τελικά καί ἐπικρατεῖ.

14. «Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ, αἱ δέ οὗσαι ὑπὸ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν, οἱ δέ ἀνθεστηκότες ἑαυτοῖς κρίμα λήφονται...».

15. Στό *Πράξ.* 5, 29 ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ἡ ἐντολή τῶν ἀρχῶν, στίς ὁποῖες πρέπει κανεῖς γενικά νά ὑποτάσσεται, ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τό θεῖο θέλημα, ἡ ὑπακοή στό ὁποῖο εἶναι σέ κάθε περίπτωση ἀνώτερη ὁποιοδήποτε ἄλλου καθήκοντος.

16. Χ. Ἄνδρουτσου, ὅπ.π., σ. 131.

17. Ὁ Ν. Μητσόπουλος ἐπισημαίνει σχετικά: «... ὁ ἀφαιρῶν τήν ζωὴν τοῦ ἐπιτιθεμένου διαπράττει φόνον. Ἀλλά καί ὁ μὴ προασπίζων τήν ζωὴν του, διά νά μὴ φονεύσῃ τόν ἐπιτιθέμενον, γίνεται συνεργός εἰς τόν φόνον ἑαυτοῦ ὑπὸ τοῦ ἄλλου. Εὐρισκόμεθα δηλαδή πρὸ συγκρούσεως καθηκόντων, ὡς λέγεται ἐν τῇ Ἠθικῇ». (*Θέματα Ὁρθόδοξου Ἠθικῆς Θεολογίας*, Ἀθήνα 1992, σ. 194).

18. Βλ. ἀναλυτικά Μ. Γαλενιανοῦ, *Ὁ χορός τοῦ Ζαλόγγου ὡς ἠθικό δῆλημα*, Ἀθήνα 2003, σ. 42-51.

19. Μέ ἀνάλογο τρόπο ἀντιμετωπίζεται τό ζήτημα τοῦ κύρους καί τῆς ἰσχύος τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπισημαίνεται δηλαδή ὅτι τό κύρος τῶν ἱερῶν κανόνων εἶναι αἰώνιο, ἀφοῦ ἀποτελοῦν ἀποφάσεις Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἡ ἰσχὺς τους ὅμως μπορεῖ νά ἀναστέλλεται. (Βλ. σχετικά Π. Μπούμη, *Τό κύρος καί ἡ ἰσχὺς τῶν ἱερῶν κανόνων*, Ἀθήνα 1985³).

20. Πρβλ. Π. Δημητροπούλου, *Ὁρθόδοξος Χριστιανική Ἠθική*, σ. 110: «Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εὐρισκόμενοι πρὸ συγκρούσεως καθηκόντων, ὀφείλομεν νά ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι, ἐκλέγοντες τό μεγαλυτέραν ἀξίαν ἔχον καθῆκον καί ἐκτελοῦντες αὐτό, ἡ παράλειψις τοῦ ἑτέρου καθήκοντος δέν σινιστᾶ παράβασιν καθήκοντος, διότι ἐν ἐκ τῶν δύο καθηκόντων ὀφείλομεν νά πράξωμεν, οὐδεμίαν εὐθύνην ἔχοντες ἀπέναντι τοῦ ἠθικοῦ νόμου διά τήν μὴ ἐκτέλεσιν τοῦ ἥσσονα ἀξίαν κεκτημένου καθήκοντος».

